

A politikum konstrukciója

A politikai problémája Carl Schmittnél, Max Webernél és a neomarxistáknál

Expozíció

A politika fogalma viszonylag egyszerűen, könnyen körülírható. A politika befolyás; a politika döntés; a politika olyan közügy, amely a hatalmi döntésekre vonatkoztatott; a politika a gazdaság koncentrált kifejezése; a politika ott kezdődik, ahol a tömegek vannak; a politika művészet; a politika az akaratérvényesítés képessége; párharc stb. stb. Sok jó definíció adható meg, amelyek egy-egy oldalt, összefüggést, mozzanatot helyesen emelnek ki, azonban sem más mozzanatokra, sem a közöttük lévő összefüggésekre nem reflektálnak. Ezért az efféle meghatározások bizonytalanságokkal terheltek, mert a jelenségvilág és a látszatok sokféleségét egy-két mozzanatra redukálják, figyelmen kívül hagyva azok esszenciális komplexitását és e komplexitás belső szerkezetét. Holott minden létező a sokféleség egysége. Ezért a politikai/politikum tárgyát előbb a *politikai statika*, majd – saját álláspontként – a *politikai dinamika* perspektívájából vizsgálom. Utóbbival a politikai/politikum jelenségvilága mögötti konstruálódási folyamatot elemzem azzal a dialektikus fogalomalkotással, amely felfogásom szerint a neomarxista elmélet sajátja.

Carl Schmitt megoldása

A politikai/politikum problémájának szisztematikus kutatása jellemezte Carl Schmitt német alkotmányjogász, politikai gondolkodó munkásságát. 1932-es alapmunkájának (*A politikai fogalmáról*) 1963-as újryomása okán írt előszavában méltán jellemzi vállalkozását „egy mérhetetlen probléma elméleti körülhatárolásának” (2002, 7), amely az olvasó számára kihívást és provokációt is jelent. Azonban vannak válaszai. Nézzük meg, melyek ezek, s hol szorulnak kiegészítésre vagy kritikára.

„Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát” (2002, 15) – mondja markáns indító tézise, s voltaképpen minden állami biztos, hogy egyben politikai is. Megfordítva azonban nem így áll, mert nem minden

politikai állami, mivel a politikai szélesebb fogalom az államinál – legalábbis ha nem a schmitti értelemben vett ún. *totális államot* tekintjük, ahol minden ügy potenciálisan politikaivá válik. „A totális államban ennek következtében minden – legalábbis lehetőség szerint – politikai, és az államra való hivatkozás nem képes arra, hogy a »politikai« specifikus ismertető jegyét megindokolja” (2002, 16). Ha pedig elesik a vallás, a gazdaság, a képzés, a művészet, a kultúra stb. ún. totális állam előtti semlegessége, depolitizáltsága, mint ahogy ez a totális állam esetében történik, akkor a politikai *sui generis* minősége nem adható meg immáron az állammal. Voltak egyszer az ún. boldog békeidők, amikor is a politikai állami volt (érvényesnek tekinthető volt egy leszűkítő „arisztokratikus-elitista” politikafelfogás, azonban az állami beavatkozással, *noch dazu* a totális állammal elesik az állami = kormányzati minősítő ismérve). Hol keressük és hol találhatjuk meg immáron az államon kívüli politikait? Schmitt híres és hírhedt dolgozatának 2. 3. és 4. pontjaiban megkapjuk a kihívásra adott provokatív válaszait.

A politikai olyan sajátos kritériumokkal rendelkezik, amelyek az emberi gondolkodás és cselekvés – előbb felsorolt – relatíve önálló tárgyi területeivel szemben jellegzetes módon válnak hatékonyvá. „A specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetőek, a barát és az ellenség megkülönböztetése. Ez egy kritérium értelmében nyújt fogalmi meghatározást, nem kimerítő definícióként vagy a tartalom megjelöléseként. [...] E megkülönböztetés mindenestre önálló, de nem egy saját új tárgyi terület értelmében, hanem oly módon, hogy nem alapulhat az említett más ellentétek egyikén vagy közülük többön, s nem is vezethető vissza ezekre. Ha a jó és rossz [erkölcsi – Sz. P.] ellentéte minden további nélkül és egyszerűen nem azonos a szép és a rút [esztétikai – Sz. P.] vagy a hasznos és a káros [gazdasági – Sz. P.] megkülönböztetéseivel, és közvetlenül nem redukálható rájuk, akkor még kevésbé szabad a barát és az ellenség ellentétét felcserélni vagy összevegyíteni. A barát és ellenség megkülönböztetésnek az az értelme, hogy megjelölje az összekapcsolódás vagy szétválás, az egyesülés vagy felbomlás intenzitásának legvégső fokát; [...] A politikai ellenségnek nem szükséges erkölcsileg rossznak, esztétikailag rúttnak lennie; nem kell gazdasági versenytársként fellépnie, és talán előnyösnek is tűnhet üzletet kötni vele. Az ellenség éppen a másik, az idegen, és lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami más és idegen, úgy, hogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetőek el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban »részt nem vevő« és ezért »pártatlan« harmadik ítéletével” (2002, 19).

Röviden: a politikai ismérve Schmittnél az, hogy *bármely tárgyi terület politikaivá válhat, ha a barát–ellenség megkülönböztetést veszi fel*, azokkal a szükséges megszorításokkal, hogy az ellenség ad 1. nem versenytárs, és ad 2. nem is magánellenfél. *Hostis* és nem *inimicus* – emeli

ki szerzőnk. Tehát itt nem magánéleti viszonyról van szó. „Az embernek politikai értelemben nem szükséges személyesen gyűlölnie az ellenséget, az a maxima pedig, hogy »ellenségünket«, vagyis ellenfelünket szeretni kell, először csak a magán szférájában rendelkezik értelemmel”. Az emberek közötti magánviszonylatokban gyakran benne rejtőzködő taktikai kérdés, ha tetszik, életvezetési megfontolás – nőszüljek-e most? – politikai, de nem közpolitikai, hanem magánpolitikai megfontolás, ahogy egy férjét ügyesen irányító asszony politikája is az (e helyütt Max Weber példájával szólva).

Továbbmenve pedig Schmitt tendenciatörvényként is megfogalmazza a politikai elsődleges fogalmát: „*A politikai ellentét a legintenzívebb és legvégsőbb ellentét és minden konkrét ellentétesség annál inkább politikaiává válik, minél inkább közeledik a legszélső ponthoz, a barát/ellenség-csoportosításhoz.* Az államon mint szervezett politikai közösségen belül, amely a maga számára mint egész hozza meg a barát/ellenség-döntést, ezenkívül az elsődleges politikai döntések mellett és a meghozott döntés védelmében a »politikainak« számtalan másodlagos fogalma is létrejön” (Schmitt 2002, 21).

Fontos, hogy legalábbis tendenciájában a politikai legvégső fokát az egzisztenciálisan is megsemmisítendő ellenségben nyeri el. Az ellenség formáinak schmitti elemzését – a háború külső ellenségét, a partizánt („aki a klasszikus hadviselés szempontjából »irreguláris« harcos”, pusztán peremfigura volt, időközben a világforradalmi hadviselés kulcsfigurájává vált” – írta az 1963-as Előszóban; 2002, 14), a terroristát és a forradalmárt mint belső ellenségeket nem jellemezzük részletezően (vö. pl. Szabó Márton 2000, 24–50). Az értelmezési lehetőségek számosak. Magam azt a kulcsfontosságú mozzanatot emelem ki, hogy *a barát–ellenség (ellenfél) kritérium maga után vonja a politikát immanensen jellemző további kategóriákat: programot – stratégiát* (szövetségesek köre, a fő csapás iránya; stratégiai minim–maximum); *taktikát* (offenzív–defenzív, reformista–forradalmi, békés–fegyveres, legális–illegális, anarchista–pacificista stb.), ami lehetővé teszi azt is, hogy a „politikai” és a „politikum” szintek közötti különbséget és egyben átjárást magyarázzuk.

Schmitt maga arra törekedett az alapszöveghez írt három kiegészítő korolláriumában, hogy elméletét egységesnek, szerves egésznek olvassák. Nos, ez mind a mai napig nem történt meg, s nem is fog a paradoxonok és a rejtett ellentmondások, továbbá a szerző szituacionista jellegű gondolkodásmódjának következtében. Hasonlóan a „das Politische” terminus (politikai/politikum) magyarra fordítási vitájához (Cs. Kiss 2004, 417–419; Kende 2004, 223–226), amely szintén nem juthat nyugvópont-ra. Azért nem, mert nem nyelvi-fordítási, hanem teoretikus kérdésről van szó, viszont szerzőnknel (s emiatt a fordításokban) éppen ebben vannak bizonytalansági relációk. Az adekvát nyelvi megközelítés pedig a teoretikus összefüggés, tartalom relációjában változik – amit alább kibontunk. Körösényi dolgozata Schmitt „politikai” fogalmának újszerűségét és

sajátosságait hangsúlyozva hét téma interpretációs vitáit mutatja meg (2011, 7–20), Gedő Éva pedig áttekinti a rendpárti és a döntésközpontú értelmezési lehetőségek fő vonalát (2010, 92–94). Mindkét elemzés bizonyíték fentebbi állításunkra.

Kritikai átvilágítás és ellenvetések

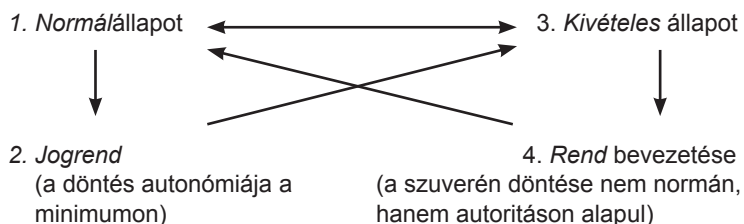
Vitathatatlannal nehéz kérdések tűnnek fel itt: például hogy az ellenfél is egzisztenciálisan megsemmisítendő ellenség-e – ahogyan erre a német nemzetiszocializmus az *Übermensch* ideológia alapján, az európai humanizmus szégyeneként az *Endlösung*gal törekedett, s amihez a *Großraum* (nagytertség) koncepciója és a *Großlebensraum* (élettér) között az adott korban fennálló kapcsolat következtében szerzőnk nem csekély mértékben hozzájárult. A politikai azonos-e a politikummal? Mi választja el az ellentétet, annak intenzitási fokát az ellentmondástól és ahhoz képest az antagonizmustól? Olyan problémák ezek, amelyeket Schmitt vagy fel sem vetett, vagy az ellentét intenzitási foka („a legintenzívebb, a legvégsőbb ellentét a politikai”) megfogalmazással rejtett el. Magam ezt a problémát – az ellentét intenzitási fokának fokozatai – a teoretikus bizonytalanságok kulcskérdésének tekintve, az alábbi megoldásokat ajánlom.

Vissza kell térnünk korábbi elemzéseinkhez, ahol a *decizionizmust* mint a szuverenitást makroszinten elemző álláspontot elemeztük (Szigeti 2004, 338–345. ugyanez németül: 2005, 313–334). Voltaképpen ahhoz az analitikusan kibontott lehetőséghez, amelyre problémánk – *a politikai és a politikum fogalmi megkülönböztetésének érvénye* – megoldásához szükségünk van. Az ellentét intenzitási fokának schmitti gondolata ugyanis elrejtí, hogy *három meglehetősen különböző mozgásformát, ontikus tényállást jelent az ellentétviszony, az ellentmondás viszonya és az antagonisztikus ellentmondás* előzőtől eltérő kategoriális szerkezete. Ennek nemcsak a jogrend normálformája és a rendkívüli állapot jogelméleti kérdései, továbbá a jogállamiság érvényességi tartománya aspektusában van jelentősége és jelentése, amit hivatkozott tanulmányunkban bemutattunk, hanem a politikai élővilág mozgásának szerkezeti különbségeire vonatkozóan is. Hol válik el a politikai a politikumtól, s miért maradnak mégis kapcsolatban egymással? – formulázhatjuk a dialektikus problémát dialektikusan, hogy aztán analitikusan explicitté telessük.

Induljunk ki a kivételes állapot problémájából, éppen azért, mert mintegy közbenső helyzetet alkot a rendes állapot jogrendje, a politikai normálformája és az antagonisztikus ellentmondások politikuma között. Ismeretes, hogy Schmitt munkásságában azért is bírálja a parlamentáris jogállamot és *in concreto* a weimari demokráciát, mert az a pluralista erők széthúzása következtében nem képes előállítani az államélet alapját képező politikai egységet. Teoretikus erőfeszítései ekkoriban, a húszas években még az alkotmányvédelem megtalálására irányulnak, s

a diktatúra kivételessége azáltal kap etatista igazolást, hogy az állam és az alkotmányosság helyreállításának eszközeként értelmezte – fogja fel hozzánk hasonlóan Pethő értékes monográfiája (1993, 137–143). Nézzük meg közelebről is, hogy kategoriális szerkezetében hogyan. „Az állam léte ebben az esetben [ti. a kivételes állapotéban – Sz. P.] minden kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy a jogi normák érvényessége fölött fölényben van. A döntés megszabadul minden normatív kötelektől, és a szó tényleges értelmében abszolúttá válik. A kivételes állapot idején az állam az önfenntartáshoz való jog alapján, ahogy mondani szokás, felfüggeszti a jogrendet. A jogrend két eleme – fogalmi önállóságuk bizonyítékaként – szembekerül egymással. Ahogy rendes körülmények között a döntés autonóm mozzanata a minimumra szorítható vissza, úgy semmisül meg a norma kivételes állapot idején. Ennek ellenére a kivételes állapot fogalma még mindig megközelíthető a jog oldaláról, mivel mindkét eleme, a norma és a döntés egyaránt a jog keretein belül marad. Ha a kivételes állapotot azon az alapon, hogy nincs jogi jelentősége, csupán szociológiai fogalomnak tartanánk, ez nem lenne más, mint a jogtudomány és a szociológia sematikus szétválasztásának durva utánczása. A kivétel nem rendelhető alá semminek, és kívül áll az általánosság keretein, ám ezzel egyidejűleg sajátos jogi formát is jelent, a döntést a maga teljes tisztaságában. A kivételes állapot akkor valósul meg teljesen, amikor ahhoz, hogy a jogtételek érvényesülhessenek, előbb meg kell teremteni az arra alkalmas helyzetet. Minden általános norma rendezett életviszonyokat követel meg, olyanokat, amelyekre alkalmazható a tényállás, és amelyek alkalmasak a normatív szabályozásra. A normának homogén közvetítő közegre van szüksége”. (Schmitt 1992, 5)

A normálállapot normatív rendjét és a kivételes állapot nem-normatív rendjét a következő ábrán szemléltethetjük:

A normálállapot (1.) és a kivételes állapot (3.) két minőségileg eltérő helyzet, melyek kiélezetten szemben állnak egymással. A normálállapotnak van jogrendje (2.), amit normán alapuló döntésekkel jogrendként konkretizálnak. A megbomlott normálállapot és jogrendjének tagadása átalakul kivételes állapotá (3.), melynek nincsenek alkotmányból levezethető konkrét jogviszonyai, jogrendje, csak a szuverénnek van autoritáson alapuló felhatalmazása erről az állapotról dönteni. A kivételes állapotról,

annak bevezetéséről meghozott döntés és a kivételes állapotban gyakorolt normatív és egyedi rendelkezések és reálaktusok egyaránt a szuverén konstitutív aktusai, melyeknek elvileg az a céljuk, hogy biztosítsák a visszatérést a rendhez (4.), amely nem anarchikus helyzet, uralomnélküliség, hanem az autoritás potestasa által uralt kivételesség, s nem káosz, amelyben a felbomlás erőiből egy új rend felé lehetne kijutni – ez esetben ugyanis antagonizmust kellene tételezni, nem ellentét viszonyt –, hanem visszatérés a normálállapot jogrendjéhez (1.). Ezért konzervatív, etatista politikai filozófia Schmitt megoldása a Politikai teológiában, mert éppen az a célja, immanens értelme a kivételességnek, hogy a felbomlás erőiből ne új rend keletkezzék, hanem ennek megakadályozásaként visszatérés a régi rendhez. *In concreto*: a szocialista forradalom helyett – itt és ekkor, 1923 előtt – a weimari polgári államhoz. A különbség külső, közömbös viszonyát az ellentétviszony váltja fel, amely még – kerülő úton, a kivételes állapot és rendje bevezetésével (4.) – közvetíthető.

Schmitt nem mondja, de mi a hegeli–marxi dialektika ismeretében és alkalmazásával rámutathatunk, hogy – eltérően a forradalmi, ellenforradalmi helyzetektől és a polgárháborús konfliktusoktól, ahol az ellentét nem közvetíthető (már), mert az események folyamatszerű kibomlásában a helyzet kategóriális szerkezete ellentmondásba, mégpedig antagonisztikus ellentmondásba nő át – a kivételes állapotban még számít a formális jogszerűség közvetítése, és számít, hogy a barát és az ellenség megkülönböztetése itt – intenzitási fokát illetően – nem megy el a totális ellenfél totális megsemmisítéséig. Elégséges a kivételes állapot politikai kutyafészekébe helyezni az ellenfelet/ellenséget. Rendkívüli jogrenddel átfórnálni a politikai erőviszonyokat. Nem így áll ez akkor, amikor az ellentétviszony tovalendül: antagonizmussá válik, ami nyelviileg tehát kibékíthetetlen, már feloldhatatlan, nem közvetíthető ellentétviszony (vagy éppen megnevezésében speciális ellentmondásnak is nevezhető). Itt elesik a közvetítés lehetősége. Kategóriáisan, egzisztencia-meghatározottságként pedig ez azt jelenti, hogy közvetítés hiányában az egyik politikai pólus (+) fennmaradása nem lehetséges a másik (–) megsemmisítése nélkül, és fordítva. Vagy a forradalmi vagy az ellenforradalmi erők *alakítják át a társadalmi élet totalitását, és a politikum* ezen kiélezett formája többé már nem találhat mozgásformát a kivételes állapot bevezetéséről szóló döntéssel (és a nyomában életbe léptetett konkrét rendelkezésekkel). Amikor az ellentétviszony a jog semlegesítő, leszerelő hatású beiktatásával még közvetíthető, az a kivételesség; amikor a különböző politikai minőségek különbsége – bár egymás iránt nem közömbösek, mert versengenek, de – nem éri el az „ellentét olyan intenzitási fokát”, amely a szuverén döntését igényelné, akkor tulajdonképpen – gyenge határhelyzetként – a schmitti elmélet alapján is belátható a pluralista demokrácia „szabályozott verseny”-helyzete. Amely a politika normálformájává csak a II. világháború után vált a centrumkapitalizmus országaiban, a pluralista demokráciákban, széles körű állami beavatkozás mellett. A kivételes

állapot és a forradalmi/ellenforradalmi (polgárháborús) helyzethez képest íme a harmadik módozat. Ezt azonban inkább csak utólag, a II. világháború utáni tapasztalatok politikatörténete nyomán lehet beleszuszakolni Schmitt elméletébe, s közel sem véletlen, hogy ő ezt akkor nem tette meg. Ez a megoldás azonban a *Begriff des Politischen* 1932-es konstrukciójába is belefér, kényszeredett és kitégított interpretáció mellett (ekkor és ennyiben Schmitt valóban nem volna bellicista) – figyelmen kívül hagyva, hogy a két világháború közötti németországi társadalmi harcokat és politikai folyamatokat elméletileg adekvát módon éppen a szoros és nem a kitégított interpretáció fejezi ki.

Ha most már eddigi elemzésünket gondolatilag összekötjük a politikai/politikum fogalmával, három egymástól eltérő konzekvenciájú helyzettel találjuk szembe magunkat, aszerint, ahogy a barát és az ellenség megkülönböztetés intenzitását értelmezzük, azaz analitikusan kibontjuk:

1. Az *ellentétviszony*, mint ami már csak a kivételes állapot rendkívüli jogrendjével közvetíthető, de még feloldható helyzet; a közvetítés eredményétől függően visszatérés a politikai normálformájához vagy ellenkezőleg: átmenet a politikum forradalmi, ellenforradalmi, polgárháborús helyzete felé. Itt nem a rendpárti oldal, hanem az új rendet megalapító döntés felé mozognak az események.

2. Az ellentét (vagy ellentmondás) mint *antagonizmus* közvetíthetetlen helyzete, ahol az egyik pólus fennmaradása csak a másik megsemmisítésén keresztül történhet. Ilyen politikai helyzet következményeképpen áll elő gyakorta az illegitim jogképződés jelensége: polgárháború, kiélezett osztályharc, forradalmak nyomán. Egy régi rend álláspontjáról minden új jogrend illegitim – a győztesek álláspontjáról pedig legitim, kiépítendő, autentikus rend. Nem pusztán az ellenzékét, hanem az „ellentársadalom” státuszát képviseli a másik különös pólus.

3. Olyan *ellentmondás* (viszony), ahol a különbségek egymásra nézve nem maradnak közömbösek, amennyiben a felek, pólusok versengenek egymással, de amely a szuverén döntése nélkül is közvetíthető, mert jogilag szabályozott versenyhelyezettel talál magának politikai mozgásformát. A versengő pólusok (politikai erők, eltérő minőségek) egymást kölcsönösen feltételezik, mert egymásra vonatkoznak (reflexiós meghatározottságokként), ugyanakkor ki is zárja egyik a másikat, mert nem egyesülnek, viszont feszültségük feloldódik a versengés újratermelődő folyamatában. Stacioner társadalmi állapotokban ez a normálforma a „politikai” helyzete, és ekkor érvényes a jogrend normatív rendje, amely alkotmányjogilag legitimálja a választásokon győztes párt (pártok, politikai erők koalíciója) főhatalmát. Ekkor a politikai jelenségvilága nem érinti az uralmi viszonyok struktúráit, nincs ellenség, csak eltérő politikai pozíciókat elfoglaló ellenfelek, s a különböző konfliktusok az ellentmondás mozgásformájában újratermelődnék.

Szögezzük le: az 1. és a 2. helyzet kategoriális szerkezetének különbségét Schmitt nem igazán látta, mert a 2. lehetőségét nem dolgozta ki.

Számára ugyanis – a normálforma érvényességét megszüntetve – minden rendkívüli; a rendkívüliséget és az ellenség nemlétének kívánását egybecsúsztatja (mondván, hogy egyik sem normatív). Az általa használt „intenzitási fok” terminusban ugyanis eltűnik az azonosság, különbség, ellentét, ellentmondás és antagonisztikus ellentmondás *kategoriális felépítettségének különbözősége*. A létezők rendjében a *különbségek* külsődlegesek, közömbösek egymásra nézve. Az *ellentétviszonyban* az alkotóelemek között van feszültség, kapcsolatba kerülnek, de közöttük található egy semleges, közvetítő elem, mint a mágnes pozitív és negatív pólusai között, amely összetartja őket. Az *ellentmondás* ellentétes pólusainak reflexiós viszonyában a pólusok egymást kölcsönösen feltételezik és kizárják, feszültségük mozgást eredményez, amely egy mozgásformában oldódik fel. A versengő pártok dinamikus rendszerében végbemenő politikai folyamat, egy pártrendszer mozgása ilyen. Vagy marxi, paradigmaticus példával szólva: a bérmunka és a tőke viszonyában a bérmunka nem tőke, s a tőke nem bérmunka, de reflexiós meghatározottságokként szükségképpen egymásra vonatkoznak, s a tőkefelhalmozás mozgásformájában újratermelődnek. Az *antagonisztikus ellentmondás* határhelyzetében pedig a régi általánosságot hordozó különösséggel egy másik, az új áll szemben: saját különösségét kívánja osztársadalmi, nemzeti rangra emelni. Ilyenkor látszik Disraeli angol kormányfő gondolatának érvénye: „minden nemzetben több nemzet van” (anélkül, hogy itt szólnánk az általa ajánlott „ott és akkor” konzervatív érdekegyesítés lehetőségéről). A *különösök között póluscseré meggy végbe*, s oldhatja fel az antagonizmust; az új hordozza a társadalmi alakulat egzisztenciáit, intézményes berendezkedését. Jegyezzük meg, ezt a kategórialelemző megoldást nemcsak a hegelianus Schmittnél, hanem Hegelnél és Marxnál sem találjuk meg.

Bár Schmitt az 1. és a 3. helyzet különbségét érzékelte, de nála a politikai mint a megkülönböztetés intenzitása az antagonizmus felől értelmeződik (az „ellenség” miatt), anélkül, hogy a forradalmi/polgárháborús helyzettel – tárgyilag – állította volna szembe a kivételes állapotot, annak formális, kiszámítható jogszerűségét (s nem pusztán a jogtudományi és a szociológiai mozzanatok – sematikus – szétválasztásának helytelen-ségét) vette volna számba.

A „*politikai*” fogalmát tehát a stacioner társadalmi állapotokra és az azokat kifejező összefüggésekre célszerű fenntartanunk, ahol a versengő erők, kormány és ellenzéke szabályozott harca folyik a főhatalomért, a jogrend keretei között. Ennek a normálformának a tagadása a polgárháborús, a forradalmi, az ellenforradalmi és a kettős hatalmi helyzet, amikor valóban a „ki kit győz le” antagonisztikus ellentmondása képezi a „politikum” fogalmát. Az ellenség itt legyőzendő – nem, vagy nem feltétlenül a fizikai, egzisztenciális megsemmisítés értelmében, hanem politikai értelemben: egy berendezkedés megvédése vagy egy teljesen új rend alapító aktusa a tét.

Lukács György társadalomontológiai alapvetésének szisztematikusságában szintén érzékelt a problémát, amikor a politikumról értekezett. Minden emberi közösségben megjelenik a politikai problémája, mégis „Lehetetlen definiálni, vagyis gondolatilag formálisan meghúzni annak határait, hogy hol kezdődik, illetve hol végződik a politika. [...] még elképzelni is nehéz a társadalmi gyakorlat olyan típusát, amely bizonyos körülmények között ne nöhetne az egész közösség fontos, esetleg sorsdöntő kérdésévé. Ez természetesen csak lehetőség, amely ritkán válik valóra”. Felfogásában „A politika a társadalmi totalitás egyetemes komplexusa, de a gyakorlatnak, mégpedig a közvetett gyakorlatnak a komplexusa, amely ezért nem emelkedhet olyanfajta spontán és állandó egyetemes-ségre, mint a nyelv, amely a világ elsajátításának elsődleges szerve. [...] *A politika olyan gyakorlat, amely végső soron a társadalom totalitására irányul, de úgy, hogy közvetlenül mozgásba hozza a társadalmi jelenségvilágot mint a változásnak, vagyis a mindenkori lét megtartásának vagy szétrombolásának terepét*, ám az így kiváltott gyakorlatot közvetett módon elkerülhetetlenül a lényeg is mozgatja, és ez, szintén közvetett módon, intenciója szerint közvetlenül a lényegre irányul. A lényeg és a jelenség társadalomban megvalósuló ellentmondásos egysége a politikai gyakorlatban világos formát ölt” (Lukács 1976, 487–488).

A politika a társadalmi totalitásra irányul tehát, a minőségi értelemben vett egészre, s nem minden létezőre, bármely emberi magatartásra (amit Lukács az időzet előtt, némiképp nehézkesen, de kifejt). Azonban nem közvetlenül, hanem közvetítések révén irányul a társadalmi egészre, de nem az egész társadalomra, mert ugyan közvetlenül a jelenségvilágot hozza mozgásba, bizonyos kérdéseket, de ez intenciója szerint lényegesebbre – és nem lényegtelenre – irányul. Hogy a lehetséges politikai kérdések közül melyek lesznek valóságosan is azok, erre formálisan nem lehet választ adni. Lényeg és jelenség mozgása közben veti fel Lukács a lehetőség–valóság dialektikáját, anélkül, hogy megoldaná, miféle szelekció játszódik le, amely a politikai lehetőségét valóságossá teszi.

Schmittnél ez a kérdés úgy szerepelt, hogy mit vonnak ki a semlegesített kérdések sorából, azaz mit politizálnak. Teoretikus érdemének tudjuk be, hogy nemcsak feltette a lehetőség–valóság politikai dialektikájára vonatkozó kérdést – eddig mások is eljutottak –, hanem meg is próbálta kibontani a kérdésre adott magyarázatot.

Mindenesetre a politikai jelenségvilág és a politikum mint a berendezkedés lényeges dimenzióit, a társadalmi egészet (totalitást) érintő tételezések, intencionális cselekedetek ellentmondásos egységét jobban értjük, ha a különbség – ellentét (a robbanás előtti feszültségek rendkívüli állapottal történő kezelésének helyzete) – ellentmondás (stacioner társadalmi állapotokban a szabályozott versenyhelyzet mozgásformája) – antagonizmus (az általánosságot hordozó különös pólusok, politikai erők cseréje) egzisztencia-meghatározottságainak kategoriális szerkezeti eltéréseit alkalmazzuk ismerettárgyunkra, a politikára.

Ily módon a barát–ellenség kritérium megkülönböztetésének érvényességét – szerzőnk megoldását megszüntetve-megőrizve – tovább tagoltuk háromfelé, ennyiben megszüntetve a politikainak az állammal történő azonosíthatóságát (nem minden politikai állami is egyben, így például a fennálló államhatalom megdöntésére irányuló „mouvements anti-systemiques” jelenségei biztos nem államiak). Továbbá arra is rámutattunk, hogy tisztázatlan: a schmitti megoldás csak a totális államra vagy a totális állam előtti klasszikus helyzetre is érvényes. Ez a kérdés vezet át az állam–társadalom viszony tisztázásához.

Állami és társadalmi viszonya

Az „állami” = társadalmi azonosítása Schmitt totális államfelfogásának tézise. Ami azonban félrevezető, „mert ekkor minden eddigi államnak számító úgy társadalmivá, és megfordítva, minden eddig »csak« társadalminak számító úgy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerű módon bekövetkezik. Ekkor az eddig »semleges« területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – az azonosítással megszűnnek »semlegesnek« lenni a nem-állami és a nem-politikai értelmében. A fontos tárgyi területek ilyen jellegű semlegesítődésével és depolitizálódásával szemben polemikus ellenfogalomként jelenik meg az állam és a társadalom azonosságát kifejező, egyetlen tárgyi területtel szemben sem közömbös, potenciálisan minden területet megragadó totális állam. A totális államban ennek következtében minden – legalábbis lehetőség szerint – politikai, és az államra való hivatkozás már nem képes arra, hogy a „politikai” specifikus megkülönböztető ismertetőjegyet megindokolja (Schmitt 2002, 16).

Jó érveink vannak tehát arra, hogy ne csak a politikait, hanem a társadalmi és az állami is specifikálni kell. Schmittnek azonban – aki nem teoretizálta a társadalmiság fogalmát –, bár fentiekben igaza van abban, hogy a totális államban az állami már nem tekinthető politikainak, és szükség van a barát–ellenség megkülönböztetésre, még nem biztos, hogy sikerült megoldania e specifikációkat. Saját törekvésem felől nézve: az állam és a társadalom azonossága sohasem áll meg, ha valaki a társadalmiságot képes teoretikusan megragadni, s ma, a marxizmus alapozású kritikai társadalomelméletek mellett erre a szociológia bizonyos törekvései, a rendszerelméletek (közismerten Durkheim szociológiája, Parsons és Luhmann, a Berger–Luckmann szerzőpáros [1998] könyve) és a konzervatív szociológia is képessé vált. A társulásra építő, liberális kontraktualizmusban ez ab ovo elesik, hiszen az egyén döntően nem szükségletkielégítő, társadalmi, hanem jogi és politikai, tehát dominánsan akarati lény. Nem oszthatjuk tehát Körösiányi azon értelmezését sem, amely a schmitti politikai elsődlegességének nézőpontjából a marxizmust – mások mellett – redukcionista tartja, mondván, „a politikát/

politikait az emberi lét más területeiből kívánja levezetni” (Körösi 2011, 7). Igaz ugyanis, hogy a jogból, az erkölcsből, a tudományból vagy a közgazdaságtanból (public choice) az nem levezethető, ezek részrendszerek (illetve azokat vizsgáló szaktudományok), azonban a társadalmi lét nem egy különös terület, részrendszer – és nem is azonosítható akármelyik „szociológiával” –, *hanem a szervetlen (élettelen) és a szerves anyagra (élőre) épülő autonóm létszféra, melynek sui generis kategóriái és törvényszerűségei vannak.* Így egyedül a társadalmi lét sajátja az objektum–szubjektum viszony, az emberi tudat aktivitása, benne a finális determinációval, a cél- és értékrationális cselekvések világával, ennek a létszférának és minden különös részrendszerének immanens tulajdonságaként. A társadalmi megelőzi a politikait, anélkül, hogy a politikában tagadnia kellene az akarat vagy a mesterséges értelem vezette intézmények szerepét. Ezért a részrendszerek differenciálódása csak az emberi-társadalmi közös alapzatán mehet végbe. Ezek nélkül, a tudat aktivitása nélkül éppen hogy a barát–ellenség megkülönböztetés is eszne. „A politikai mint konstitutív” (Körösi 2011) tehát szerintünk *nem a társadalmi létől függetlenül, hanem éppen annak egyik következményeként lehetséges.* Azért, mert a társadalmi lét nem egyik részrendszere a többinek, joginak, gazdaságának, politikainak stb., hanem éppen az a létszféra, amely a politikai/politikum konfliktusos alapja: ahol az anyagi (primer, szekunder) és a szellemi (társas-közösségi; szellemi; lelki) szükségletek kielégítésében szűkek a rendelkezésre álló javak, kielégítetlenek maradnak az emberi szükségletek, érdekek és érdekharcok lépnek fel, akarati tartalommal: barát–ellenfél (ellenség) megkülönböztetéssel, politikai cselekvéssel, stratégiai-taktikai döntésekkel.

Ahol jut hely a társadalmiság fogalma számára az elméletalkotásban – közelítőleg, mert erre még visszatérünk: az embert szükségletkielégítő, s a szükségletek termelését és újratermelését munkamegosztásban végző társas-közösségi lénynek tekintik –, ott kizárt, hogy az állam egybeessen a társadalommal, hogy a társadalmat a szó szoros értelmében véve államosíthassák. Termelő, szükségletkielégítő közhatalomról nem halhattunk, noha parciálisan, ilyen alapviszonyokban is részt vehet az állam, de átfogó értelemben mindig a társadalom gazdálkodik, sohasem az állam. (Még a legdirektebben államigazgatásos, azaz a legtöbb közigazgatással működtetett szovjet típusú államszocializmusban, ahol a termelő-elosztó, forgalmat lebonyolító gazdálkodó tevékenységekhez valóban közel esett a közigazgatás, ott sem esett egybe az alapviszony a szabályozási viszonyokkal, a gazdálkodási tevékenységet végző munkafolyamat szervezete az államigazgatás szervezetrendszerével). A nem egybeesés ezen helyzetének pedig világos jogtudományi leképeződése az állam *iure imperii* és *iure gestionis*, közhatalmat gyakorló és magánjogi ügyleti minőségében eljáró szervei közötti distinkciója. Ezért Schmittet át kell fogalmaznunk: a totális államban sem lehet minden társadalmi, az ún. semlegesítés alól kivont terület egyben állami/politikai.

Legfeljebb lehetősége szerint, de nem valóságosan. Terjedelmileg pedig sohasem eshet egybe a társadalmiság mezője saját részrendszerével, az államisággal vagy a politikai rendszerrel. A politikai pedig, bár változó és változatos módon sok mindent, bármit átfoghat – Schmitt politikai fogalma ezt kitűnően ragadja meg –, de nem foghatja át maradéktalanul sohasem az egészet. Amikor viszont az egésznek nem a terjedelme, hanem a minősége, struktúrája, részrendszereinek funkciói kerülnek előtérbe, amikor nem terjedelmi értelemben valóban mindent átfog, akkor határhelyzet lép fel: az uralmi berendezkedés válik kérdésessé. Így már nem a nagyon is problematikus totális állam, hanem sokkal inkább a forradalmak, háborúk, polgárháborúk, ellenforradalmak esetében politizálódik az idézőjelben értendő „minden”, ekkor tényleg nincs semlegesítés, de nem terjedelmi minden ez, hanem a berendezkedés „túlsúlyos mozzanatai” (Lukács), intézményesülései, döntő részterületei. Eltérően a liberalizmus konszenzusos (Heller, Sartori, lásd: Körösiényi 2011, 9), a kompromisszumos megoldások lehetőségeit a saját valós érvényességén, konkrét lehetőségein túlfeszítő álláspontjától,¹ ekkor a tulajdonosi és munkamegosztási viszonyok kétségbe vonása következtében belliciózus a politikum. Ekkor nem ad megoldást „a politikai” mozgásformája, mert „a politikumé” kerül előtérbe. A társadalmi uralom és a társadalmiság kidolgozott fogalma nélkül ehhez nehéz vagy egyenesen nem is lehet eljutni, de Schmitt reális problémafelvetést oldott meg, közel sem teljes értékűen. Hasonlóan Lukács György jellemzéséhez, tehát *mindkettőjüknél hiányzik, hogy a politikai/politikum absztrakt lehetősége mikor és mitől válik valósággá*: egészen irányuló tételezéssé Lukácsnál, illetőleg a semleges terület miért ölti fel a barát–ellenség megkülönböztetést Schmittnél? (Mi éppen a társadalmi tagozódás és a politikai tagoltság közötti dinamikus viszonyrendszerrel fogjuk ezt megmagyarázni, ami az osztályá szerveződés marxi koncepciójának általánosítása).

Schmitt megoldása a pluralista demokráciák államaira – melyek csak II. világháború utáni realitások – az volt, hogy azokat széteső alakulatoknak fogta fel. Miért? Erre ad választ az alapmű 4. pontja, Bayer József fordításában „A pluralizmus mint az állam felbomlasztásának elmélete” címmel. „Az, hogy az állam egység, mégpedig a mérvadó egység, az állam politikai jellegén alapul. A pluralista elmélet vagy a társadalmi szövetségek föderalizmusa újtján egységre jutó állam államelmélete, vagy csupán az állam felbomlasztásának vagy tagadásának elmélete. Ha elvitatja az állam egységét, és »politikai társulásként« lényegileg egyenlőként állítja más, pl. vallási vagy gazdasági társulások mellé, akkor mindenekelőtt a politikum specifikus tartalmának kérdésére kell választ adnia. Azonban Laski számos könyvének egyikében sem található a politikum egy meghatározott definíciója, jóllehet folyton az államról, politikáról, szuverenitásról és „government”-ről esik szó. Az állam itt egyszerűen átalakul egy olyan társulássá, amely más társulásokkal konkurál: társasággá lesz néhány, az államon belül vagy kívül fennálló más társaságok között és

mellett” (Bayer 1985, 132). Ugyanezen szöveghely Cs. Kiss Lajos fordításában (2002, 29) „Az állam mint a politikai egység pluralizmus által megkérdőjelezett formája” címmel található, amihez azt a nyomatékosító megjegyzést kell fűznünk, hogy nem a pluralizmus, hanem a C. Schmitt szerint értelmezett pluralizmus kérdőjelezi meg az állam egységét. Ha C. Schmitt ismerte és elismerte volna a *Politik als Beruf* szerzőjének addigra (tehát 1932-re) már közismertté vált megoldását, akkor aligha vált volna tarthatóvá az az álláspontja, amely az államot csak az egyik társaságnak (szervezetnek) tartja más társaságok között és mellett. Weber szerint: „Az erőszak természetesen nem az állam szokásos vagy egyetlen eszköze, hanem igenis a rá jellemző speciális eszköz. [...] az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül – ez a »terület« hozzátartozik az ismertetőjegyhez – a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelen specifikus vonása ugyanis az, hogy bármilyen más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak akkor ismerik el, ha az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való »jog« egyedüli forrásának. [...] azt a tisztán fogalmi mozzanatot rögzítem, hogy a modern állam intézményes uralmi szervezet, amely eredményesen törekedett arra, hogy bizonyos területen belül monopolizálja a legitim fizikai erőszakot mint az uralom eszközt, s evégett irányítóinak kezében összpontosította a dologi uralmi eszközöket” (Max Weber 1989, 6–7; 14).

Bizony más szervezetek, társulások nem rendelkeznek ezekkel az uralmi eszközökkel (törvényhozás, jogalkotás, hatósági határozatok kibocsátása, utasítás, költségvetés, letartóztatás stb.), csak és kizárólag az állam. Egy szemléletes képpel szólva: leggyakrabban az állam – váltoór módjára – dönti el, hogy az érdekek dinamikája a tömeges-típusos társadalmi cselekvéseket milyen pályára állítja eszközeivel. Ezért érdemes hatalomra kerülni, s nem pusztán befolyást gyakorolni egy pluralista demokráciában.

A pluralizmuselméletekben az állam mint szervezet és a társadalmi szervezetek, társulások közötti döntő különbség valóban gyakran megengedhetetlenül relativizálódik. Holott a kormányzati hatalom és a társadalmi hatalmak, befolyások közötti érvényes különbség a pluralista demokráciákban is megmaradt: a „sikerre tarthat igényt” nem jelent és jelenthet onnipotenciát, s ennyiben az államcentrikus felfogás oldható és oldandó a pluralisztikusan szerveződő politikai univerzumban, de az eszközfölény, az impérium birtoklásának ténye nem eliminálandó. Az állami-kormányzati szervek *conditio sine qua nonja*, hogy a törvényes erőszak monopóliumának birtokában járnak el, s ezzel, mivel a legális kényszerítés – ténylegestől a potenciálisig terjedő – *eszközrendszere áll rendelkezésükre, ennyiben sikerre tarthatnak igényt.* Szemben a politikai tagoltság egyéb szereplőivel, a parlamenti és parlamenten kívüli ellenzékkel, amely materiális céljai realizációjához nem rendelkezik impériummal. Kedvező esetben persze van befolyása a közhatalmi-

közpolitikai döntésekre. Ettől azonban a *döntésbefolyásolás nem lesz döntés*. A *Power = Decision* jogrendben formalizált világát (joghatóság–hatáskör–illetékesség) nem szünteti meg az, hogy a közösségi döntésekbe bevonnak magán (piaci) és civil szereplőket, érintetteket és tanácsadókat, s minden döntéshozatalban szerepet kap bizonyos informális és intuitívitás.² Utóbbi megszüntethetetlen, előbbi a *döntéshozatali folyamat demokratizmusát és hatékonyságát is növelheti, de értelmetlen alanytalan „network-döntésről” beszélni*, amely a sokirányú, fordulatokban bővelkedő döntés-előkészítő, kooperációs, koordinációs folyamatokat („szemetedény-modell”; flipperhasonlat; Gajdusчек 2009, 75) összekeveri a közhatalmi döntést meghozó állami szervekkel. Voltaképpen a politikai társadalmon belüli és a politikai állam közötti interakciókat, dinamikus viszonyokat nevezhetik akár „policy networknek”, új fogalmat alkotva a régi problémákra. Ettől azonban a közhatalmi erővel bíró döntéshozatal alanyai maradtak a politikai államban.

A politikai/politikum specifikus megkülönböztető jegyeit tehát mind az államira – ebben elfogadva Weber megoldását –, mind pedig a társadalmira vonatkoztatottan meg kell tudni indokolni. Ezzel elhagyva Schmittet, kilépünk a politikai/politikum egykritériumos, statikus megoldást adó paradigmájából, s a politikum társadalmi alapok felől szerveződő magyarázatára térünk át. Kérdés, hogy az utóbbit hogyan tegyük. A társadalmi szerepének magyarázatául felfogásunkban a *politizációs folyamat szolgál, amely kétirányú közvetítést jelent a polgári társadalom, annak uralmi viszonyai és az államhatalom között*. Közvetítést, ahol az egyik szint meghatározott tulajdonságokat ad át a másiknak, amely átfórmálva használja fel ezeket „saját kódjai” szerint. Először a két végpontot, a polgári társadalmat uralmi viszonyaival és az államhatalmat kell számba vennünk ahhoz, hogy a közöttük kapcsolatot teremtő politizációs folyamatot kifejtessük. Antonio Gramscival szólva és részben őt is követve: *a polgári társadalom – a politikai társadalom – és a politikai állam tagolódását*.

Uralomelmélet – politikai hatalom: a „politikum” és a „politikai” cselekvés

A politikai hatalom és a társadalmi-gazdasági uralom kettőssége végigkíséri a polgári társadalom minden történelmi korszakát. A hatalom-uralom dichotómia alkalmazása nélkül egyenesen félrevezető minden teoretikus törekvés, amely a modern tőkés társadalmakat, a polgári társadalom és a politikai állam elválasztása mellett szerveződő formációkat kívánja leírni. Nem pusztán terminológiai kérdésről van szó, bár a hatalom és az uralom terminológiailag akár felcserélhető vagy pedig bizonyos összefüggésekben egymás szinonimái is lehetnek. Teoretikus helyi értékük különbözőségét jól mutatja, hogy a társadalomtudomány két olyan

klasszikusa, mint Karl Marx és Max Weber (Herrschaft, illetőleg Macht és Gewalt) egyaránt két teoretikus fogalmat használt a két szint gondolati leképezésére. *Mert szintek csak akkor és annyiban vannak, amennyiben különböző törvényszerűségeknek, összefüggéseknek engedelmességeknek.* Az elitelméletek közös álláspontjáról – elit az, amely kiválasztja saját útját (amire a passzív, szellemtelen tömegek nem képesek) – eleve elesik a hatalom és az uralom két szintje, mert gondolatilag egybecsúsztatottakká válnak. A történelmet az elitek csinálják, mert ők a folyamatok kizárólagos protagonistái, szubjektív aktorai. A hatalom uralom nélküli. Redukációs felfogásuk sok oldalról bírálható. Diametrálisan ellentétes állásponton Hardt-Negri *Empire* (2000) című munkája áll, mert abban a Birodalomnak mint új szuverénnek a globalizációs folyamattal való felemelkedése egy megnevezhetetlenül anonim, szubjektivitás és döntési erő nélküli uralom – ellentétes egyoldalúsággal felfogott – álláspontját képviseli. Marx és Weber viszonyában – anélkül, hogy most a kérdést teljes elmélettörténeti fegyverzetében kellene mozgatnunk – *a dualizmus szükségességének módszertani egységén belül* találunk poláris ellentétet. Amíg az ökonómus-filozófus Marx a magántulajdon történelmi formáiban, a többletermék közvetlen termelőtől való elsajátításának módjában találta meg az uralmi és szolgasági viszonyok objektív, rejtett alakzatát (Klassenherrschaft), s a politikai hatalmat tekintette a cselekvő aktorok befolyásolási dimenziójának, addig Weber – a polgárság „szociológus Marxa” – épp fordítva járt el: egy berendezkedés szubjektív, igazoló, meggyőző jegyeire tekintettel képződnek az uralom legitimációs módozatai, alaptípusaiban a karizmatikus, a tradicionális és a legális uralom, míg az objektív síkot, az erőfölényt, amivel szembeni ellenszegülés esetén is érvényt szerez a monopolhelyzetben, döntő erőfölényben lévő fél („Macht”), tekintette objektívvisztikus összefüggésnek. Közös nevezőre redukáltan tehát: ami Marxnál az objektív adottság, amit az individuális cselekvők tudata, akaratlagos törekvése nem változtat meg, az uralom, az Webernél a szubjektív sík, a meggyőzés nyomán létrejövő engedelmisség; és fordítva, ami Webernél az objektív helyzet, az erőfölény, a hatalom, amely ellenállás esetén is engedelmisséget kényszerít ki, az Marxnál a befolyásolható, akaratlagos politikai erőfeszítéssel megváltoztatható politikai hatalom. Számunkra azonban nem a szerteágazó belső fogalomalkotási problémakör az igazán fontos, ahol természetesen mindennek csak a saját teóriájában van megfelelő érvénye, a weberi ideáltípusok magatartás-kutatásban éppúgy, mint a marxi dialektikus törvénytudományban, hanem az objektív és szubjektív szintek kettőssége: uralom és hatalom, illetve hatalom és uralmi módozatok kettősségének fenntartása. Komoly társadalomelmélet e nélkül, az objektum és a szubjektum dialektikája nélkül nem képzelhető el. Ma, amikor valaminő posztmodern szociológia, posztmodern tudományosság álláspontjáról gyakran mindkettőjüket a múlt rekvizitumaiként kezelik – következésképpen sok mindent félreértenek a modernitás és a kapitalizmus természetéből –, jó lesz komolyan

vennünk eljárásuk közös magvát, immáron módszertanilag alátámasztva és választott, következetes terminológiahasználattal: az objektivisztikus uralmi viszonyok, tehát értékek, javak, jószágok termelésének, elosztásának strukturális adottságai és a szubjektív hatókörű politikai hatalom, rendelkező erő kettősségének társadalomelméleti kifejtésével.

Az uralomelmélet *archetípusát* G. W. F. Hegel alkotta meg *A szellem fenomenológiájában* (eredetileg: 1806; 1961, 101–110). Abból indult ki, hogy önálló tudattal, öntudattal az úr rendelkezik, a szolga pedig önállótlan. Az ember szükségletkielégítő lény, de van, aki nem saját, hanem mások munkájával elégíti ki szükségleteit. Az úr megparancsolja szolgájának, hogy mit tegyen, s ezzel saját szükségletei és a szükségletkielégítést biztosító javak közé állítja a szolgát. Az öntudatlan, engedelmeskedő szolga az öntudatos úr élvezetét szolgálja. A kezdetben egyirányú, aszimmetrikus függésben döntő szerephez jut az emberi munka. Mert ha a munkafolyamat sokszor ismétlődik, rutinszerűvé válik, akkor egyfelől felesleges, hogy az úr parancsba adja a teendőket, a szolga úgyis tudja már, és teszi a dolgát. Miközben e kölcsönhatásos viszonyban az úr passzívabbá válik, s egyre inkább a szolga lesz az aktív fél. Tehát éppen a munkához való pozitív és negatív vonatkozásuk nyomán kezd megfordulni a viszony közöttük. Míg az úr képességei elsorvadnak, mert feleslegesek, s nem gyakorolja azokat, aközben a szolga munkájával nemcsak a természeti tárgyat alakítja át hasznos jószággá, urala szükségleteit kielégítő termékké, hanem egyre jobban kimunkálja személyes képességeit, fejleszti azokat. Már nincs szüksége irányításra, fokozatosan függetlenedik, míg végül képességeit vesztett ura lesz órá utalva. A kezdeti öntudatlan pólus öntudatosodik, míg az öntudatos másik fél degradálódik. A munka és az ökonómia nagy problémái merülnek itt fel, anélkül, hogy a viszony – melyet Hegel a kapitalizmust megelőző társadalmak körülményein modellezett – teljesen átfordult volna. Ugyanis csak a boldogtalan tudat belső szabadságáig (sztoicizmus, szkepticizmus), s nem az uralommal szembeni cselekvésig jut el a részlegesen emancipálódó szolga. Marx ezt az objektív dialektikát vette figyelembe, amikor a munka társadalmi felszabadításának máig megvalósulatlan programját adta.³

Az uralmi–szolgasági viszonyok kulcsát a többlettermék elsajátításának történelmi módozataiban találta meg – ezek a társadalmi-gazdasági alakulatok, formációk. Az eleven emberi munka alárendelődése a holt munkának (tőkének) az érték-többlet-termelésen alapuló modern kapitalizmus, a munka–tőke közötti pólusok ellentmondásában reprodukálódik. Az uralom a kapitalizmusban *en sich* és *für sich* osztályviszonyok dialektikája, ami a globális kapitalizmusban, a mai világgazdaságban úgy érvényesül, hogy a polgárság *für sich Sein* szervezettségre és ideológiai-kulturális hegemoniára tett szert, a munkatársadalom, az „Arbeitsgesellschaft” ellenben – és nem a XIX. századi proletariátus – az *en sich Sein* állapotait ölti magára. Öntudata egy dezintegrált tudat kultúripar által előállított visszfénye csupán.

Két szemléletes Wallerstein-idézetünk az uralom mai állására vonatkoztatja alapvetésünket: „Ha a burzsoáziát úgy definiáljuk, mint a nem általa termelt érték-többlet olyan elsajátítóját, amely a többlet egy részét tökefelhalmozásra fordítja, ebből következően a proletariátus az az osztály, amely a mások számára termelt érték egy részéből részesül. Ebben az értelemben a tőkés termelési módban csak burzsoázia és proletariátus létezik. A polaritás strukturális” (1976, 7). „Így a kapitalizmus nemcsak a többletterméknek a tulajdonos által a munkástól való elsajátítását jelenti, hanem az egész világ gazdaság többletének az elsajátítását is a centrum-területek által. Ez egyaránt fennállt a mezőgazdasági és az ipari kapitalizmusban is” (1980, 116). Számunkra nyilvánvaló, hogy ezen alaptagoltságon kívül egy társadalomban az emberösszesség még nagyon sokféle megoszlást mutat, kulturális arculata, világnézete, vallási hovatartozása, választói magatartása, jövedelmi viszonyai vagy éppen lakóhelyének különbözőségei okán. Mindez azonban nem szünteti meg az *alaptagoltságot*, tehát a *gazdaság társadalomstruktúrájának, tulajdoni és munkamegosztási viszonyainak, uralmi szerkezetének jelentőségét*.

Amíg az elitelméletek hatalmi kérdéssé egyszerűsítik a társadalom uralmi viszonyait s az abban rejlő politikumot, fordított arány- és funkció-tévesztésről is beszélhetünk, amikor az uralmi viszonyokban feloldódik a politikai hatalomgyakorlás jelentősége, eltűnnek cselekvő protagonistái, szereplői, akik a jelenségvilágot hozzák mozgásba, de tételezéseik önmagukon túlmutató hatásokkal járhatnak. Ekkor a gazdasági-társadalmi uralom objektív mechanizmusai, strukturális adottságai hatalom nélkül, attól függetlenül működnek. Mintha a társadalmi viszonyok teljesen naturalizálódhatnának. Mintha a világ gazdaság kétségtelenül homogenizálódó tőkeviszonyai magukba olvasztanák (elnyelhetnék) a megszüntethetetlenül heterogén világtársadalmat, következőképpen a szuverenitás politikai-jogi aspektusait, a politikai hatalom és cselekvő protagonistáinak szubjektív mozgásterét, amelyek pedig mind nemzet-állami, mind világszintű szinten léteznek.

Ha mármost elfogadva a hatalom–uralom kétszintű elemzését, amelyet a barát– ellenség megkülönböztetés igencsak elrejtve, impliciten tartalmaz, mégpedig a politikai–politikum kettősségeként, akkor levonhatjuk elemzéseink következményeit: mikor és mitől jutunk el az uralmi viszonyokkal terhelt társadalmi létezőmódból a politikai cselekvésig és viszont?

A politikációs folyamat jellemzése: kétirányú közvetítés a polgári társadalom, a politikai társadalom és a politikai állam között

Aktualizálva korábbi tanulmányaimat (Szigeti 1988 és 2006), az eddig követett szinoptikus és jobbára statikus nézőpontot *cseréljük fel a politikai dinamika nézőpontjára*. Módszertani kiindulópontnak választhattuk Marxnak a magánvaló és magáértvaló osztályról szóló elemzéseit, amely

a politizálódási folyamat különös, mintegy száz esztendőn keresztül, a „szociáldemokrata évszázad” (Ralf Dahrendorf) korában kítüntetett szerephez jutó formája volt. Megengedhető e különös forma általánosítása a mai viszonyokra, mert hiszen az „en sich Sein” és a „für sich Sein” princípium az eredeti, hegeli lételméleti intencióval szerepel Marxnál az osztályá szerveződésre vonatkoztatva, s így, mint egy folyamat kifejtetlen és kifejtett stádiumának, a kezdetnek és a kifejtett formának a különbségét kifejező kategóriák, átvihetők a politikai jelenségek egyéb megjelenési formáira. Ehhez kapcsolódtak a neomarxista törekvések, mutatis mutandis reagálva a klasszikus, liberális kapitalizmushoz képest megváltozott helyzetre. Így Antonio Gramsci *Új fejedelem* című munkájának hegemoniakoncepciója és annak jelentős elmélettöredéke (1977, 85– 89), Claus Offe elemzései (1977, 1982) s a francia politológiában meglévő, dinamikát felvető elemzési hagyomány (G. Burdeau, Ch. Debbas, Y. Daudet, G. Lavau). Ekként a politikai statika egykritériumos – bár általunk a normálforma versengő rendje, a kivételes állapot és az antagonisztikus-polgárháborús állapot irányába már differenciált – nézőpontja mögötti dinamikus magyarázó folyamatokig nyomulunk előre. A politizáció problémája a mai politológiában leszűkített terjedelemmel, a közpolitika elemzéseként kerül előtérbe. Ebben ab ovo elesik a széthulló, elhasználódott politikai hatalommal szemben fellépő: 1. „negatív egységek” ismétlődő jelensége és 2. a kivételes és 3. az antagonisztikus állapoté. Marad a normálforma szabályozott politikai versenyhelyzete, tehát az uralmi viszonyokat meg nem kérdőjelező mozgásforma – megfelelően a centrumországok belső status quójának.

A *public policy* elméletek is azt vizsgálják, hogy hogyan, mitől emelkedik ki egy probléma a létviszonyokból, ki és miként tematizálódik politikaiként, s a döntés-előkészítés – döntés – döntésvégrehajtás folyamatát milyen szereplők befolyásolják, illetőleg hajtják végre (determination of the problem – agenda setting – project – decision – implementation – outcom), hogy aztán a kormányzást (governance) érintő követelések és támogatások megváltozott feltételekkel kezdődjenek újra (Bayer 2001, 15– 17). Így áll elő a kormányzati folyamatok elemzése, amely egyfelől valóságos ugrópontot jelent, mert a közpolitikára fókuszálás megfelel a beavatkozó, intervencionista állam körülményeinek, ahol egyfelől a redistribúció mértékében már nem egy számjegyű, mint a minimális állam idején 1914 előtt, hanem az EU-ban 45– 48%, az USA-ban kevesebb, de jelentős, 32% körüli. Másfelől egyértelmű, hogy a public policy a társadalmi problémák mérséklésére, megoldására irányul – és nem rendszertranszcendens irányultságú. Márpedig ez akkor is releváns, ha a main stream angolszász politikatudomány tudomást sem kíván venni egy társadalom uralmi viszonyairól policy kutatásaiban.

A politikai cselekvéseket, döntéseket megelőző politizációs folyamatok a társadalmi tagoltságból – egyének, csoportok, rétegek, osztályok – indulnak ki. Alapjuk a társadalmi struktúra, a strukturált társadalom léte.

A polgári társadalom szükségletkielégítő és termelőtevékenységek és tevékenységcserék összessége. Nem egyénösszességről, hanem tulajdoni, munkamegosztási, elosztási, hatalmi-befolyásolási és szellemi-kulturális tényezők által való meghatározottságokról van szó. A politizálódás a sui generis politikum előtt kezdődik, mert társadalmi tényezőkön, a „societas civilis”-en nyugszik, s ezért a specifikus politikai mozgásformák csak viszonylag önállóak. A barát– ellenség statikus és egyetlen kritériumos megkülönböztetése mögött az ahhoz vezetó dinamikus folyamatot kell látnunk. A társadalmi tagoltság alanyainak kielégítetlen szükségletei, az elosztás szűk keresztmetszetei vezetnek az érdekek artikulációjához és harcához. A társadalmi struktúra érdekviszonyai – tulajdon (a tőkésíthető vagyont értelmében) – tulajdonnéküliség;⁴ szektorális érdekkülönbségek és ellentétek az ipari, kereskedelmi, szolgáltató és pénzügyi szektorban érintettek között; a jövedelmi és hatalmi pozícionáltság nem egyszerűen a népesség sokasági megoszlásának rendezését jelentik, hanem potenciális politikummal bírnak. A fennálló fenntartására, illetőleg megváltoztatására irányuló politikai cselekvések a társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetből, szükségletkielégítési törekvésekből értelmezhetőek. A rendelkezésre álló javak – bővülő történeti reprodukciójuk esetén is – mindig korlátozottabbak, mint a szükségleti igények, mert minden kielégített szükséglet egyben új szükségletet szül.⁵ Közömbös, hogy anyagi vagy szellemi, közösségi, oktatási vagy kulturális kielégítetlen szükségletről van szó. Akár más embercsoportok kedvezőbb helyzete, akár intézményes rend áll a szükségletkielégítés útjába, a feszültség politizálódhat. „Embercsoportok vagy intézmények uralma?” – tette fel a klasszikus kérdést Claus Offe (*Politische Herrschaft und Klassenstrukturen*, 1982). A konzervatív politikaelméletek az előbit, az elitek vagy a vezér tekintélyét, autoritását helyezik előtérbe, így C. Schmitt is, míg a liberális orientáció „piac lstenhez” hasonlóan, az intézmények személytől független, dologszerű racionalitását keresi az intézmények működésében. Számunkra viszont az *intézmények közvetítik, szervezik, biztosítják a különböző – szubjektivitással rendelkező – embercsoportok helyzetét, uralmi viszonyait, mégpedig az individuális tudatokról függetlenül létező, objektív társadalmi viszonyok körülményei közepette.*

Nem akként politizálódnak a feszültségek, hogy a társadalmi tagozódásból, annak érdekviszonyaiból közvetlenül, automatikusan levezethetőek volnának a politikai cselekvések, orientációk. Mert amennyire igaz, hogy a társadalmi struktúra érdekviszonyai (gyakran) rejtett, immanens és potenciális politikai mozzanatot tartalmaznak, csak magánvaló politikait/politikumot, annyira hamis volna megfordítani az összefüggést, s azt állítani, hogy a politikai folyamatok csak a társadalmi struktúra érdekviszonyainak kifejeződése. Másról és többről van szó. A politikai társadalom és tagoltsága (pártok, mozgalmak, érdekcsoportok, lobbik) nem azonos és nem leképeződése a társadalmi tagozódásnak, s nem

is csak egyszerűen a léthelyzetek különböző tudatossági fokon való kifejeződése, mint ezt „a hozzárendelt osztálytudat” teoretikusai gondolták, azonban a politizációs folyamat megszüntethetetlen kiindulópontja. Egy egyszerű, terjedelmi indexszel kifejezve: a népesség és a politikai népesség egyetlen társadalomban sem esik egybe. A *politikai névtelenek* (Gombár 1980, 142), az angolszász mintázatú „loyalty” eszménnyel élők, a francia republikanizmus hagyományából keletkezett *citoyen ethosz* által áthatottak és az orosz *hivatásos forradalmár* (valamint a partizán és a terrorista) habituális differenciái szemléletesen mutatják az egyén felől nézve ezt az egybe nem esést. Utóbbiaknál a politika már alapvető belső szükségletté válik, mert egész életüket, tevékenységüket ennek rendelik alá.

Ha bizonyos társadalmi feltételek, intézmények vagy más osztályok, ezek rétegei vagy különböző csoportok valamely szükségletének kielégítését akadályozzák, akkor manifesztálódik az érdek, mert konfliktushelyzet állt elő. Ha például egy társadalmi csoportnak, ifjúságnak a képzési, oktatási igényeit vagy intellektuális megismerés iránti szükségletét az adott oktatási rendszer gátolja, mert megfizethetetlen számára vagy elitista szelekciójú, akkor ezek az érdekek politizálódhatnak. Nemcsak anyagi szükségletek (táplálkozás, lakhatás, ruházkodás, egyed- és fajfenntartás), hanem társas közösségi, intellektuális és morális szükségletek kielégíthetatlensége is politizálódhat adott feltételek mellett.

A társadalmi létet mindenkor véges készletek és azokat felülmúló szükségletdinamika jellemzi. Elvileg nem lehet telítettség, mert a szükségletfajták végtelen progresszusa és az erőforrások véges készlete áll szembe egymással. Ha végtelenek lennének a szükségletkielégítés forrásai, akkor nem lennének konfliktusok és érdekek sem. Mint ahogy ott, ahol aktuálisan a kielégítettség állapota áll fenn, nincs is érdekmotiváció. A szociális tagozódás alanyainak igényei ott válnak érdekké és ezzel a politikai cselekvés mozgatórugójává, ahol a szükségletkielégítésben konfliktusos helyzet jön létre közöttük: legalábbis érdekellentétek. A különbségek önmagukban nem jelentik a politikai cselekvés motivációit. Ezért nincs egyetlen társadalom sem állandóan a „bellum omnium contra omnes” állapotában. A véges készletek osztályspecifikus egyenlőtlenségei nyomán az érdekkonfliktusok még szélesebb és mélyebb dimenziókat ölthetnek, mint azok nélkül.⁶ Nagy általánosságban: míg a szükségletdinamika az adott berendezkedésen belüli „politikait” generálja, s itt a barátok az ellenféllel küzdenek szabályozott versenyhelyzetben, illetőleg működnek közre a közpolitikai döntésekben, addig amikor a termelési eszközök tulajdonviszonyainak (és a belőlük következő *elsődleges jövedelemmegosztás nyomán* „az életlehetőségek közösségének”) potenciális politikuma aktualizálódik, a barátok és az ellenségek „politikumának” területére érkezünk. Stacioner társadalmi állapotokban utóbbi nem lép fel.

A társadalmi struktúrában elfoglalt helyzet érdekmozgásokat involvál. Mégsem csak a szociális struktúrabeli helyzetből, hanem *egyéb sajátos*

érdekvizonyokból is táplálkozik a politizációs folyamat. Területi és regionális fejlettségi szintkülönbségekből fakadó érdekek, a világgazdaság egyenlőtlen és hierarchizáló tendenciái is potenciális politikumot tartalmaznak, vagy demográfiai csoportok érdekei (nemzedékek és nemek között egyaránt), nemzetiségi és etnikai, vallási-kulturális közösségi és nemzeti érdekek sokfélesége politizálódhat. Partikuláris és általánosabb érdekeké egyaránt. Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan elmélete (1990) azt a *négy nagy törésvonalat* fejezte ki, amely a XX. század harmadik évtizedétől a hetvenes évekig dominánsan jellemző volt, tehát tulajdonos–bérmunkás, centrum–periféria, mezőgazdaság (vidék)–ipar (város), állam–egyház közötti cleavages-eket. Ezek intézményesült politikai megjelenéseként interpretálta a pártokat, pártrendszereket, sőt, a választói magatartásokat is. A centrum–periféria megoszlás ma is óriási jelentőségű, míg a tulajdonos–bérmunkás ellentét sokat veszített intenzitásából. Részben éppen azért, mert mint Wallersteinnel jeleztük, a kizsákmányolás (m/v, a meg nem fizetett többletmunka magánelsajátítása) – ma jelentős mértékben a világgazdaságban megszerezhető profitek (m/c+v) kérdésévé alakult át – átkerült a nemzetgazdasági keretektől a regionális integrációk és a világrenszer szintjére.⁷ A másik kettő közül pedig az agrárius–merkantil ellentét a mezőgazdaság iparszerűvé válása következtében majdnem teljesen eltűnt (miközben a város–vidék rokon törésvonal gyakran hatást kiváltó, élő maradt), s mióta a politikai katolicizmus felváltották a modern kereszténydemokráta, keresztényszociális irányzatok, rendezettebbé, konfliktusmentesebbé vált az állam–egyház viszony.

Az érdektípusok potenciális politikuma hogyan aktualizálódik, tesz szert érdekérvényesítő hatékonyságra? Ahhoz, hogy az objektív érdekek egyéni érintettjei valóságos eredményt érhessenek el helyzetük kedvezőbbé tételében, a primer, még nem tudatosult érdekeknek át kell menniük *egy felismerési és szerveződési folyamaton*. Az érdekek objektivitása az érintett individuumok szempontjából azt jelenti, hogy kielégítetlen igényeiknek spontán, kevésbé tudatosult formában, de mégis csak cselekvést motiváló hatásuk van. Mindaddig, amíg egy társadalom képes egyedei szükségleteit kielégíteni, vagy ennek lehetőségét nem zárja ki, a polgár toleráns, lojális, elfogadja a fennálló állapotokat, léthelyzetét. Ha viszont ennek lehetősége eselik, és nem pusztán egyesek, hanem azonos helyzetben lévő sokaság – csoport, réteg, osztály – körében, akkor felismerhetővé válik az egyének problémáinak önmagukon túlmutató jelentősége. A közös érdek meglétén, a sokaság viszonylag homogén helyzetén kívül szükséges még, hogy a sokaságot alkotó egyének között legyen kommunikáció, információ-, vélemény- és tapasztalatátadás. Röviden: tapasztalatcsere. Ha ezt a kialakult intézmények, jogszabályok (az egyesülési és gyülekezési jog gyakorlására, a sajtó- és véleményszabadságra vagy a sztrájkjogra vonatkozóan) akadályozzák vagy szelektíve preformálják, hatalmi eszközökkel manipulálják, és/vagy területileg és

időben túlzottan megosztottan jelentkeznek a negatív tapasztalatok, úgy az érdekek politizálódása megakadhat. Nem jöhet létre, mert a tudatosítás és a szerveződés, az érdekek politizálódásának előfeltételei ki vannak zárva. A szétszórta sokaságot össze kell fogni, helyzete tudatára kell ébreszteni és meg is kell szervezni ahhoz, hogy érdekérvényesítési képességre tehessen szert.

A politizáció kollektív érdekérvényesítés, ami akkor lehet igazán eredményes, ha nemcsak a *szerveződésre képesség* jellemzett feltételei adóttak, hanem a *konfliktusképesség* is. Két együttes, konjunktív feltételről van tehát szó – mutatta ki C. Offe (1982). Konfliktusképesek azok a társadalmi csoportok, amelyeknek teljesítmény-visszatartó, -megvonó képességük van. Piacilag integrált tőkés árugazdaság esetében minden olyan csoport rendelkezik ezzel a képességgel, amelyiknek teljesítmény-visszatartása/megvonása *zavart okoz a tőke értékesülési folyamatában*. Ezért lehet különösen hatékony a repülőgép-irányítók, a mozdonyvezetők érdekérvényesítése, vagy egy gazdasági ágazatot megbénítani képes sztrájk, illetve egy ország gazdaságát megállító általános sztrájk. Ellenben a háziasszonyok – elszigetelten tevékenykedve és sporadikus kommunikációs helyzetben lévén – nemcsak nehezen szervezhetőek, hanem nincs piacilag értékelhető teljesítményük, amit megvonhatnának az árugazdaságtól. A diákság jól szervezhető, azonban csekély mértékben konfliktusképes társadalmi csoport. Egy piacilag integrált cseregazdaságban sem lehetetlen azonban a politizáció – konfliktusképesség nélkül. „Nehezebben vagy egyáltalán nem lehet megszervezni azokat az életszükségleteket, melyek nem világosan elhatárolható státusz- vagy funkcionális csoportokhoz, hanem az emberek összességéhez tartoznak” – írja Offe. Így a katonai-ipari lobbis sokkal gyakrabban tud fellépni érdekeinek érvényesítésében, mint a pacifisták, akiknek nincs piaci teljesítmény-visszatartó képességük. Viszont bizonyos történelmi helyzetekben elementáris, osztálytársadalmi erővel törhet fel a béke utáni vágy, igény – utóbbi képesség nélkül, mégis tömegnyomás alá helyezve a háborút csinálókat (pl. 1918 elementáris békevágya az I. világháborúban). A *humán szükségletek* (béke, egészség, egészséges környezet, autonómia, nemi identitás stb.), amelyek nem vagy nem teljesen mentek át a kommodifikáció folyamatán, nehezebben érvényesíthetők, mint inverzeik, azonban ezek is politizálódhatnak.

Elérkeztünk a *politikai társadalom*, a *politikai tagoltság szintjére*, ahol pártok, mozgalmak, irányzatok, nyomáscsoportok és NGO-k egymástól elkülönült politikai minőségei már artikulálják az összefolyamatot. Kialakítják „Mi”-tudatukat, magukat másoktól megkülönböztető és másokkal szemben megfogalmazó identitásukat és identitás-politikájukat, továbbá valamilyen szinten szervezetileg is formalizálták. A legenyhébb „flash mob” érdek- és nézetközösség esetén is szükséges az érintkezés, és az ad hoc demonstrációk, manifesztációk vagy nyomást gyakorló csoportok fellépését is szervezni kell. Egészen a szervezett tömegpártokig,

ahol – mutatta ki Gramsci – a *tagság* (szétszórt elem), a *vezetés* (fő összetartó elem) és a közöttük nemcsak fizikailag, hanem szellemileg és erkölcsileg közvetítő, szervező *közbülső elem* állandósul (1977, 45–47). Utóbbit illetően tegyük hozzá: aktivisták, pártmunkások, militánsok praxisán keresztül.

A politizálódási folyamat második, intézményesült politikai tagoltságot eredményező szintje kollektív törekvést, érdekérvényesítési igényt fogalmaz meg. Közbenső, átmeneti szint a potenciális politikai/politikum és a kifejlett, magáért való szint között. A nyers formából a kollektivitáson keresztül érdekérvényesítésre tör, tehát már artikulált és szervezett, identitással rendelkező erő, a politikai társadalom aktora: szövetségi politikájával, stratégiájával, taktikájával. Másfelől megszerveződése önmagában nem jelent eredményt, mert nem jelenti a politikai állam, a hatalmi viszonyok döntéshozatalát, sikeres stratégiával vezetett taktikai manővereket, és ezeken keresztül a szükségletkielégítésben való kedvezőbb helyzet elérését. A politika magáértvaló formája az osztályviszonyok befolyásolása, a valóság mint eredmény alakítása, és nem pusztán mint elvont lehetőség. Ettől és ekkor konstitutív.

A közpolitika (policy) helye a processzusban

A politikai államot különleges hatósugarú cselekvőképessége, döntéseinek sajátlagos eszközrendszere (törvényhozási többsége, kormányzati hatalma, anyagi erőforrásai, presztízviszonyokat alakító hatása, ideológiai államapparátusa) teszi alkalmassá arra, hogy makrotársadalmi szintű rendelkező erő lehessen. Nem omnipotens, de ezen a szinten is potens – eltérően a hatalom mikro- és mezoszintjeinek alacsonyabb fokú hatókörétől. A politikai állam a követelések és a támogatások szorításában szelektív közpolitikai teljesítményeivel integrálhatja saját potenciális szövetségeseit, olyan politikai alternatívák kidolgozásával, amelyek képesek minimalizálni a széthúzó érdekellentéteket, miközben az objektíve számára meg nem nyerhető pártok, mozgalmak dezintegrálására törekedhet. A szükségletek részleges vagy teljes kielégítésétől kezdve az érdekérvényesítő törekvések megosztásáig, az engedményektől az információáramlás blokkolásáig ehhez széles körű taktikai repertoár áll rendelkezésére.

A kormányzati közpolitika olyan aktív adaptáció a politikai tagoltsághoz és benne a korunkban kitüntetett szerepet játszó parlamenti erőviszonyokhoz, *amelyen keresztül döntéseit aktorainak a várható következmények felől kell mérlegelniük. Ez sajátlagos politikai racionalitása – a klasszikus weberi megoldás felől kibontva. Miért, hogyan?*

A kormányzati politika, közpolitika politikai társadalomra – követelésekre, támogatásokra – adott reagálásait mindenkor nagy szakapparátusok és többé-kevésbé felkészült szakemberek segítik. A kormányzati politika

szelektív viszonya a különböző tárgyi területekre, ügyekre, alternatívákra vonatkozóan – megoldásom szerint – akkor és ott kezdődik, ahol és amikor:

ad 1. *többféle szakterület* – gazdasági, műszaki, jogi, egészségügyi, környezeti stb. – *szakmai racionalitása ütközik egymással* (közpolitika), vagy pedig,

ad 2. *azonos területen többféle egyenértékű vagy közel egyenértékűen szakszerű megoldás kínálkozik* (szakpolitika).

Ami tisztán szakkérdés és akként eldönthető, az nem politikai ügy, legfeljebb az olyan politikus keze alatt lesz azzá, akit valamilyen ügy elkötelezettjeként szándékaitai túlfűtöttség vezet, anélkül hogy számolna vagy számolni volna képes döntése kihatásával. A kormányzati politika, közpolitika – kedvező esetben – tehát nem az akarnok dilettánsok és a dilettantizmus világa.

Ha nem lenne fentebbi ad 1 és ad 2 esetkör, akkor *ab ovo* nem lehetne megalapozni a politikusi hivatást mint olyat, aminek megvan a maga saját szakszerűsége – az adott tárgyi területhez, kérdéshez képest – *amelylyel eltérő kihatású érdekpályákra tereli a társadalmi cselekvéseket. Kormányzati politika (közpolitika) per definitionem az, hogy a különböző szakrationalitások ütközése vagy pedig az azonos területen fellépő egyenértékű – s ezért technokratikus ésszerűséggel nem súlyozható – megoldások következtében a kormányzatot nyomja a döntés (nem-döntés) súlya, s a meghozott/elnapolt cselekvést konzekvenciái felől kell mérlegelnie.* Így a nem-döntés éppúgy lehet a rendszer strukturális feltételeinek érintetlenül hagyása, meg nem kérdőjelezése (*Systembezogen*, rendszerfüggő mozzanat), mint a kormányzat védekezése az adott körülmények között ki nem elégíthető, túlterhelő követelésekkel szemben. Ebben nem tud a szakember dönteni helyette, ebben nem váltja ki az ún. szakpolitika a közpolitikát, mert éppen ez a saját minősége, létértelme és oka, egzisztenciamódja. Ebben a minőségében a közpolitika és a politikai nem helyettesíthető, nem váltható ki a technokráciával, ezért és ennyiben *irányítja a politikai mozzanata az igazgatást, végrehajtást.* (Akkor is, ha éppen a politikusok szívesen tüntetik fel magukat szakembernek, hivatkoznak szakértelmükre, szakpolitikai jártasságukra, nem tudva, hogy ezzel tulajdonképpen hivatásuk értelmét kérdőjelezik meg. Delegitimálják azt, amit legitimálni szeretnének).

A kormányzati politika genus proximuma⁸ tehát a politikai tagoltság, amiben a kormányzás felülről lefelé hat, alternatív tételezéseket, döntéseket és nem-döntéseket valósít meg: ez a differencia specifikuma. Döntésének vagy nem-döntésének mindenkor a következmények felőli mérlegelés adja meg az értelmét, közel sem vulgárisan, hanem a szándékvetika és az eredményvetika egybeérésének, a felelősségteljes politikusi hivatásnak weberi értelmében (1989, 81, 84– 86), amely túl van az érületetika túlfűtöttség szubjektivitásán (vagyis dilettantizmusán, populizmusán és az időnként fellépő paranoian).

A közpolitika, „a tulajdonképpeni politikacsinálásra, mint döntéshozatali folyamatra irányul” (Bayer). Főbb területeinek tartalmi osztályozása is megmutatja (lásd a Windhoff–Héritier szerzőpárost idézve Bayer 2001, 13–14, felsorolás a)-tól f)-ig), hogy a politikai hatalom–társadalmi uralom dualizmus problémaszintjébe a közpolitikaiból csak a politikai fér bele. Kiesik itt a társadalmi uralom, a politikum dimenziója, amelyet a politikai tagozódás éppúgy kifejezhet, alanyai képviselhetik, mint az előzőt. A politikai képviselőt ugyanis kiterjedhet rendszerkritikai és rendszerellenes mozgalmakra, pártokra. Utóbbiak nem ellenzék, hanem ellentársadalom képviselői: a fennállótól esszenciálisan különböző társadalomintegrációban érdekeltek (a fennálló berendezkedéshez képest akár „jobbról, akár balról”, akár a múlt felől, akár egy elképzelt jövőbeni berendezkedés felől tegyék is ezt). Ebből következik, hogy közel sem véletlen az a megoldás, amely éppen azt mutatja meg, hogy miért nemcsak különbözhet egymástól a politikai és a politikum, hanem össze is kötődik a politikai dimenzió az uralmi viszonyokkal, a politikummal. Azért, mert a léthelyzetekből, a tulajdoni, a munkamegosztási, a jövedelmi viszonyokból és a hatalom megoszlásából való részesedése a népességet habituálisan differenciálja: *a politika Janus-arcú: múltra és jövőre, harcra és integrációra egyszerre tekint* – fejtette ki Maurice Duverger.

Azért nem lehet a politikát objektív értelemben kimerítően meghatározni, mert annak lényege, hogy egyszerre érdekalapú, és bizonyos értékrend jegyében történő választásokat, döntéseket tartalmaz – nem ismeretelméleti igazságokat. A politikatudomány demaskírozhatja a politikai döntéseket, azon azonban nem tud változtatni, hogy a társadalmi-emberi-politikai értékítéletek egyszerre objektívek és szubjektívek. Egy adott szakaszra vagy helyzetre nézve megmondhatjuk, hogy mi abban a liberális, mi a szocialista, mi a konzervatív stb. politika, de hogy mi a politika – e feltételektől függetlenül, objektív értelemben –, ezt nem lehet megválaszolni. Azt azonban, hogy a politika mindig érdek- és értékterkvéseket, a valóság egyfajta észlelését, gondolati feldolgozását, értelmezését tartalmazza, összefüggésbe kell hozni két alapvető attitűddel: a harc, illetve az integráció attitűdjével. Akik a politikában harcot, csatát látnak, azok számára a politika arra való, hogy fenntartsa egy kisebbség privilégiumait a többség felett, illetőleg hogy a többség harcoljon egy ilyen nemkívánatos helyzet ellen. A politika harc az elnyomás fenntartásáért vagy az elnyomás ellen. Ezzel diametrálisan ellentétesen, az integráció attitűdje felől érzékelve, a politika az individuumok társadalomba történő integrálásának eszköze. Mindkét attitűd háttérben szociális determinánsok húzódnak meg. A harcattitűd háttérben az elégedetlenek, vagyontalanok, tulajdon nélküliek állnak. Számukra a hatalom által biztosított rend a privilégiumok rendje, ami egy igazi rend (természetjog) szempontjából csak a rend karikatúrája. Míg az integrációs attitűd szociális háttérben az elégedett osztályok, csoportok, vagyonos személyek állnak. Számukra a társadalomban harmónia van, és a hatalom egy autentikus, legitim

rendet tart fenn: a politika integrációt jelent. Utóbbi képviselőinek gyakran sikerül meggyőzni a vagyontalanokat, tulajdonnélkülieket, hogy a politikai harc erkölcsstelen, egészségtelen és csak önző egyéni érdekeket követ. Teszik ezt azért, mert minden depolitizálás, demobilizálás a fennálló rendnek, mozdulatlanságnak, konzervativizmusnak kedvez. Magának a politikának a saját belső természete tehát az ambivalencia, Janus-arcúság: *a hatalmi-politikai intézmények és folyamatok egyszerre, egyidejűleg eszközei embercsoportok, osztályok mások feletti uralmának (vagy az ezzel szembeni ellenállásnak) és egy szociális rend biztosításának (az egyének társadalomba integrálásának)* (Duverger 1973, 15, 22–23). Ezért a politikum és a politikai egyszerre is fellép – annak függvényében, hogy ki (a politikai tagoltság alanya) és milyen attitűddel, harci vagy integrációs attitűddel politizál.

Σ: A politizációt tehát kétirányú, azonban eltérő funkciójú determinációs folyamatként jellemeztük: alulról, a megalapozó társadalmi létviszonyoktól felfelé, az átfogóbb, kollektív érdekelismerések és szerveződő igények reprezentációjától a politikai társadalom különösségén át a politikai államig, kormányzásig (I-es fundáló determinációs sor), és onnan visszafelé, egészen a viszonyokat alakító társadalmi cselekvésekig fut (II-es differenciáló determinációs sor). Ebben a kormányzati politikának (közpolitikának) a felülről lefelé futó viszonyokat differenciáló beavatkozása (a jogalkotás révén, az igazgatás és a végrehajtás politikai irányításán át; II. összefüggés) mindig előfeltételezi az alulról felfelé futó, fundáló politizációs folyamatot (I.). A politizálódást megalapozó gazdasági és társadalmi viszonyok, érdek- és értéktagozódások (reprezentáció) nélkül tehát nem jöhetne létre a felülről lefelé differenciáló, valóságos lehetőségeket realizáló és kifejlesztő kormányzás. II., a kormányzás előfeltétele I., a politikai tagoltság megléte, azonban a II. determinációs összefüggés mindig többletet hordoz az I.-höz képest: az ideológiai és a hatalmi faktor integráló-dezintegráló hatását. Tétélezéseivel, döntéseivel vagy integrálja, egyensúlyba hozza a különböző politikai erőket, pártokat, korporációkat, civil szervezeteket (kooperációval, kompromisszumokkal), vagy pedig éppen ellenkezőleg a dezintegrálódás irányába rendezi át a politikai tagoltságot. Amennyiben a kormányzás nem képes politikailag integrálni, vagy nem képes a dezintegráltak felett hatalmi eszközökkel uralkodni, akkor vele szemben szerveződik át a politikai tagoltság, s annak ismert jelensége, a negatív egység lép fel. Kormányon maradni vagy ellenzékbe kerülni, esetleg a múlt részévé válni, egészen a széthullásig. Ez a kormányzás dinamikus jellemzése a politizációs folyamatban.

- Bayer József 1999: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Bayer József 2001: A politika tartalmi oldala (policy). In Pesti (szerk.) 2001, 9–24.
- Cs. Kiss Lajos Egy keresztény Epimétheusz. In Schmitt 2002, 241–286.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.) 2004: *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Duverger, Maurice 1973: *Sociologie de la politique*. Párizs, PUF
- Gajduscshek György 2009: Governance, policy network – informális politikai szereplők a döntéshozatalban. *Politikatudományi Szemle*, 2, 58–80.
- Gedő Éva 2010: Egzisztencia és normativitás. Megjegyzések Schmitt politikumfogalmához. *Világosság*, LI. évf., 91–100.
- Gombár Csaba 1980: Politika – címszavakban. *Politikatudományi Füzetek* 1. Budapest, ELTE ÁJK
- Gramsci, Antonio 1977: *Az új fejedelem. Jegyzetek Machiavellihez*. Fordította Betlen János. Budapest, Magyar Helikon
- Hardt, Michael – Negri, Antonio 2000: *Empire*. Párizs, Exils
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1961: *A szellem fenomenológiája*. Fordította: Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Körösényi András 2011: A politikai mint konstitutív. *Századvég*, Új folyam, 60. 3–24.
- Seymour, Martin Lipset – Stein, Rokkan 1990: Cleavage Structures. Party Systems, and Voter Alignments. In Peter Mair (ed.): *The West European Party System*. Oxford University Press, 91–111.
- Lukács György 1976: *A társadalmi lét ontológiájáról*. II. Szisztematikus fejezetek, Budapest, Magvető
- Marcuse, Herbert 1982: *Ész és forradalom*. Gondolat, Budapest
- Offe, Claus 1977: *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*. Suhrkamp Verlag
- Offe, Claus 1982: *Politikai uralom és osztálystruktúrák. A későkapitalista társadalmi rendszerek elemzéséből. Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből*. Budapest, ELTE ÁJK, 129–154.
- Paczolay Péter 1992: Bevezetés. In Schmitt 1992, VII–XIII.
- Pesti Sándor (szerk.) 2001: *Közpolitika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel Kiadó
- Pethő Sándor 1993: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Doxa könyvek. Budapest, MTA Filozófiai Intézet
- Schmitt, Carl 1992 [1922]: *Politikai teológia*. Fordította Paczolay Péter. TEMPUS, Összehasonlító Jogi Kultúrák. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- Schmitt, Carl 2002: *A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok*. Fordította Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kiadó
- Schmitt, Carl 1934: *Die drei Arten des rechtswissenschaftlichen*. Hamburg, Denkers
- Schmitt, Carl 1985: A pluralizmus mint az állam felbomlásának elmélete. Fordította Bayer József. In Bayer József – Hardi Péter: *Pluralizmus. Víták a polgári politikai pluralizmus-koncepciókról*. Budapest, Kossuth Kiadó
- Schmitt, Carl 2003: A birodalmi elnök mint az alkotmány őre. In Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Fordította Cserne Péter. Budapest, Szent István Társulat, 260–288.
- Schmitt, Carl 1957 [1928]: *Verfassungslehre*. Berlin, Duncker und Humblot

- Schmitt, Carl 1932: *Legalität und Legitimität*. München–Leipzig, Duncker & Humblot
- Szigeti Péter 2002: Természetjog és pozitív jog viszonya: negatív és affirmatív jogon belüli feszültségének dialektikus közvetítheisége. In Szabó Miklós (szerk.): *Natura Juris*. Prudentia Juris, 17. Miskolc, Bóbor Kiadó
- Szigeti Péter – Takács Péter 2004: *A jogállamiság jogelmélete*. 2., bővített kiadás. Budapest, Napvilág
- Szigeti Péter 2004: A decizionizmus két terepe Carl Schmittnél – a szuverenitás makro- és a bírói ítélet mikro szintjén. In Cs. Kiss Lajos (szerk.) 2004, 338–357.
- Szigeti Péter 2005: Zwei Terrains des Dezisionismus bei Carl Schmitt: auf der makroebene der Souverenität und auf der mikroebene des richterlichen Urteils. *Annales*, Sectio Iuridica, Tomus XLVI.
- Szigeti Péter (szerk.) 2005a: Politikai hatalom – társadalmi uralom: a „politikum”, a „politikai cselekvés” és az „állami” mozzanatainak viszonya. *Leviatan*. Különszám: *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet*. Győr, Universitas Kht. 85–107.
- Szigeti Péter 2005b: *Világrendszernézőben*. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma. Budapest, Napvilág Kiadó
- Szigeti Péter 2006: A kormányzás mint társadalmi tevékenység – szaktudományok és totalitás szemlélet. In uő: *Norma és valóság. Tanulmányok*. Győr, Publicationes Jaurinenses. Op. 8. Széchenyi István Egyetem – MTA PTI, Universitas Győr Kht.
- Wallerstein, Immanuel 1976: *Class-Conflict in Contemporary World-Economy*. Working Papers of Fernand Braudel Center XI, 7.
- Wallerstein, Immanuel 1980 *A világkapitalizmus felemelkedése és jövőbeni összeomlása*.
- Fejlődés – Tanulmányok. 4. kötet ELTE ÁJK, Budapest
- Weber, Max 1989: *A politika mint hivatás*. Fordította Lannert Judit és László Géza. Medvetánc Füzetek

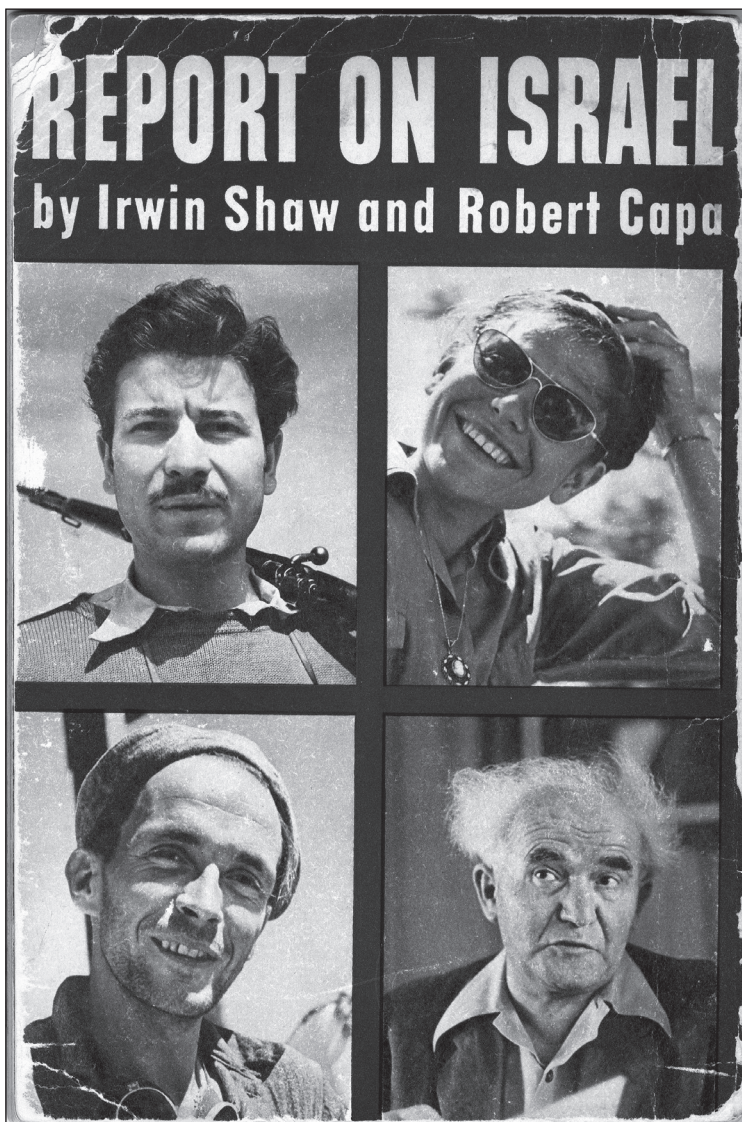
Jegyzetek

- ¹ A kompromisszum fogalmilag = „mindenki kapjon valamennyit, senki ne kapjon meg mindent” (R. Dahl). Ha a kormányzatnak 100 egységnyi erőforrása van 5 probléma megoldására, ahol 15 – 25 – 30 – 20 – 10 arányban osztja fel támogatásait, akkor lehet, hogy minden probléma megmarad (pl.: minden cég tönkremegy), holott ha 33 – 33 – 33 arányban nyújtja támogatásait, 3 probléma is megoldódhatott volna (3 cég is túlél, s csak 2 megy tönkre). Tehát *nemcsak elvi* határai vannak a kompromisszumoknak a politikában, hanem *mértékbeliek* is.
- ² „A politikai intuición nem a művészetben, hanem a ‚vezetőben’ testesül meg, s az intuición nem az ‚egyes dolgok ismeretét’ kell érteni, hanem az egymáshoz képest látszólag külsődleges tények összekapcsolásának gyorsaságát és azoknak az eszközöknek a megalkotását, amelyek összhangban állnak a céllal, azaz a szemben álló érdekek feltárásával, az emberi szenvedélyek felszításával és az embereknek egy bizonyos akcióra való ösztönzésével. A ‚vezető’ a ‚cselekvésben’ fejeződik ki (pozitív vagy negatív értelemben, azaz valamely cselekvés kirobantásában vagy egy adott, az elérendő céllal összeegyeztethető vagy összeegyeztethetetlen cselekvés bekövetkeztének megakadályozásában) – írta Antonio Gramsci (1977, 177).

- ³ Herbert Marcuse a hegeli politikai filozófia rekonstrukciója során teljesen nyilvánvalóvá teszi ezt a kapcsolatot, amikor a *Jogfilozófia* (1821) öregkori Hegelét elemzi. Hegelnél az államtól elváló polgári társadalom szabja meg a termelés folyamatának menetét, amelyben az egyén nem szükségleteinek és képességeinek, hanem „tőkénének” megfelelő helyet foglal el. „Mivel az általános gazdaságban való részesedés lehetősége a tőkéől függ, ez a rendszer egyre nagyobb egyenlőtlenségeket szül”. (*Jogfilozófia*, 200. §.), illetve Marcuse 1982, 237, 238.
- ⁴ Madison – meggyőzően – egyenesen a pártosodás legfőbb forrásának nevezi ezt a megosztást: „A pártoskodás leggyakoribb és legtartósabb forrása azonban a tulajdon különböző és egyenlőtlen elosztása. A társadalomban mindig is ellentétes érdekei voltak a tulajdonosoknak és a tulajdon nélkülieknek. Hasonló érdekkülönbségek választják el a hitelezőket az adósoktól. Földbirtokos, gyáripari, kereskedői, pénzügyi és egyéb, kisebb súlyú érdekcsoportok szükség-szerű velejárói a civilizált országoknak, és a nemzeteket különböző társadalmi osztályokra tagolják, amelyeket eltérő érzelmeik és nézetek mozgatnak” – írta a *Föderalista* 10. számában, 1787. november 22.
- ⁵ Marx szükségletelmélete (vö.: *A német ideológia*, MEM 3. k. Budapest, 1960. 29. és köv. oldalak); Heller Ágnes: A szükségletek elmélete Marxnál, Maslow szükséglet-piramisa, R. Pound pragmatizmusa elegendő elméleti bizonyítékul szolgál tézisünkhöz.
- ⁶ „Az a sajátos gazdasági forma, amelyben a meg nem fizetett többletmunkát a közvetlen termelőkből kisajtolják, meghatározza az uralmi és szolgasági viszonyt, ahogyan az közvetlenül magából a termelésből kinő és meghatározó módon ismét visszahat erre. De ezen a formán alapul a gazdasági, magukból a termelési viszonyokból kinövő közösség egész alakzata s ezzel egyszersmind a sajátos politikai alakja is. Mindig a termelési feltételek tulajdonosainak a közvetlen termelőhöz való közvetlen viszonya – e viszony mindenkori formája természetszerűen mindig a munkamód meghatározott fejlettségi fokának, ennélfogva a munka társadalmi termelőerejének felel meg – az a viszony, amelyben az egész társadalmi szerkezetnek, és ennélfogva a szuverenitási és függőségi viszony politikai formájának is, egyszóval a mindenkori sajátos államformának a legbensőbb titkát, rejtett alapzatát megtaláljuk. Ez nem akadályozza annak, hogy ugyanaz a gazdasági bázis – fő feltételeiben ugyanaz – számtalan különböző empirikus körülmény, természeti feltétel, faji viszonyok, kívülről ható történelmi befolyások stb. következtében végtelen sok változatot és fokozatot mutathat megjelenésében, amelyeket csak ezeknek az empirikusan adott körülményeknek az elemzése útján lehet megérteni” (K. Marx: *A tőke*. III. könyv MEM 25. Budapest 1974. 745–746.). Az uralmi viszonyok politikumának eme mérvadó jellemzése nem zárta ki Marxnál, hogy legjobb politikai tárgyú elemzéseiben (Brumaire, Osztyáharok, Polgárháború Franciaországban) az államformákat és a politikai szintű mozgásokat, érveket, összefüggéseket konkrétan elemezze. Áll ez napjainkban a végtelen sok változatot és fejlettségi fokozatot mutató tőkés társadalmi-gazdasági alakulatokra is.
- ⁷ A legújabb, globális kapitalizmussal összefüggő fejleményt a világrendszer-kutatás mondja ki a legvilágosabban: amíg a nemzetállami keretekben lejátszódó politikai cselekvés *tárgya* – politizációs folyamat nyomán – *a nemzetállam volt*, aktorai pedig a nemzeti társadalom belső erőviszonyaiban fellépő osztályok, csoportok, rétegek, mozgalmak, politikai pártok, addig a világrendszer elemzési dimenziójában a cselekvés *tárgya a világrendszerben elfoglalt hely*, a cselekvő *alanyok* pedig – az említett nemzetállamiak mellett – belépő új szereplők:

regionális integrációk, TNC-k, WTO, IMF, hitelminősítők, röviden: a globális kapitalizmus *szuperstruktúrájának protagonistái* (vö. leírását és értelmezését: Szigeti, 2005b, V. fejezetében).

- ⁸ Genus proximum: a legközelebbi nem-fogalom; az az általánosabb körű fogalom, amely alá az osztályozandó dolog közvetlenül tartozik. (A szerk.)

Irwin Shaw és Robert Capa *Report on Israel* c., 1950-ben megjelent könyvének címlapja